

Riigikogu, 18.10.2011

Aastakõne Riigikogu täiskogu ees

Lugupeetud juhataja, head Riigikogu liikmed

Kas teate, mis vahe on optimistil ja pessimistil? Mõlemad on nõus, et $2 + 2$ on 4, aga pessimist arvab, et seda on hirmus vähe küll.

Hiljuti väitis majandusanalüütik Hardo Pajula, et 20 aastaga on Eesti keskmine palk suurenenud rohkem kui 100 korda. On seda vähe või palju? Oleneb kust poolt vaadata. Matemaatiliselt on tegemist muidugi tohutu kasvuga. Kui teenisite varem 2 eurot ja teenite nüüd 4 eurot, siis ütlevad optimistlikud hõiked, et palk on kahekordistunud või et kasv on olnud 100 protsenti.

Kõlab uhkelt, kui jääda vaid matemaatika juurde ja jätta tegelik elu kõrvale. Paraku pole meid ka see sajakordne kasv aidanud Põhja-maade tasemele. Küll on aga elujärg Eestis täna kindlasti parem kui 20 aastat tagasi. Ja hoolimata meid tabanud sügavast majanduskriisist oleks vale väita, et meil on läinud halvasti. Mu siiras soov on, et 20 aasta pärast saaks riigikontrolör Riigikogu ees sama öelda.

Minu asi ei ole olla ei optimist ega pessimist. Minu asi on olla realist. Ja realistina ma tean, et edu ei ole kunagi tulnud ega tule ka edaspidi iseenesest. Oleme edukad siis, kui meie lapsed saavad nautida muretut lapsepõlve. Kui meil on innukalt õppivad noored. Kui meil on targad ja tegusad töötajad ning tööandjad. Ja kui meie inimesed saavad väärikalt vananeda. Võlakriisis vaevlevas maailmas on ohtlikult lihtne pidada eduks midagi muud. Näiteks vaid eelarve tasakaalu ja madalat riigivõlga. Ja mulle tundub, et see on meil Eestis juhtunud.

Ka mina ei poolda üle jõu elamist, aga eelarve tasakaalus hoidmise kõrval ei tohi unustada inimest ehk tegelikku elu. Peame vaatama, mida me tasakaalu raames kodanikele pakkuda suudame ja kas eelarvekulutustega toetame pikaajalist arengut. Ja siin näen ma mit-

meid riske, mis meie kestlikku arengut ohustada võivad. Eestlane on vaga meelega ega mässä tänavatel. Aga see ei tähenda, et ta oma elujärje parandamist ei oota. Sest vaatamata kiidetud kiirele arengule on eestimaalase ostujõud ikkagi vähem kui kaks kolmandikku Euroopa Liidu keskmisest.

Hoolimata kuulumisest rikkaste riikide klubidesse, peame eneselt küsima, kui rikkad me tegelikult oleme. Kas ka viie, kümne ja kahekümne aasta pärast suudab riik pakkuda turvatunnet, toetada eakaid ja abivajajaid, hariduse omandamist ja tervishoidu? Millal hakkab elujärg paranema? Millal saavad Eesti arst ja õpetaja Soome kolleegidega samaväärset palka?

Need on keerulised küsimused. Et kindlustada ilus tulevik, tuleb alustada olevikust. Ei piisa teadmisesest, et ILMSELT on elu Eestis paremaks läinud.

• • •

Minu küsimus teile on: kas teate, milliste väljakutsetega Eesti silmitsi seisab ja kuidas valitsus on neid lahendanud? Loogiline on, et pöördute vastuse saamiseks riigi tegevusaruande poole. Peenema nimega on see riigi 2010. aasta majandusaasta koondaruande koosseisus olev tegevusaruanne.

See on valitsuse info teile ja kõigile Eesti inimestele selle kohta, milliste muredega riik eelmisel aastal tegeles ja kui tulemuslikult neid lahendas. See aruanne on ehk mõnel ka juhtumisi laual, sest järgmise päevakorrapunktina asute seda arutama.

Riigikontroll vaatas süvitsi läbi viie suure ministeeriumi osad selles aruandes. Need on Majandus- ja Kommunikatsiooniministeerium. Sotsiaalministeerium. Haridus- ja Teadusministeerium. Keskkonnaministeerium. Ja Siseministeerium.

Ja mis selgus? Viie ministeeriumi valitsemisalas kokku on Eestil kaks muret. Esiteks – Riigikantselei ei kinnitanud ühte eurorahaprogrammi. Teiseks – vanemlike hoolitsuseta laste arv on kasvanud. Ei sõnagi töötusest, vaesusest, tervishoiu või majanduse konkurentsivõime olukorrast. Milliseid tulemusi saavutas riik meie kõigi raha abiga vaesuse ja töötuse vähendamisel? Ravijärjekordade lühendamisel? Või majanduse konkurentsivõime kasvu toetamisel? NEID vastuseid te sellest aruandest ei leia.

Pean teid kurvastama, et nii ilus meie elu siiski pole. Lugu on selles, et sinna tegevusaruandesse on Rahandusministeerium valinud vaid positiivse. Need 68 eesmärki ja olulist tegevust, mis eelmisel aastal neis viies valitsemisalas saavutamata jäid, teie ette lihtsalt ei jõudnud. Ja see arv pole minu välja mõeldud. Ministeeriumid ise on selle kirja pannud.

Peale selle olen tüdinud kordamast, mida olen aasta-aastalt teie ees esinedes rõhutanud – tegevusaruanne PEAB olema seotud rahaga ehk sealt peab olema selgelt näha, et selleks või toleks eraldas Riigikogu nii- ja naapalju raha. Ning sellega valitsus saavutas või ei saavutanud selle või tolle eesmärgi. Ja sealt peaks olema välja loetav ka see, et kui ei saavutanud, siis miks.

• • •

Kaunis tulevik eeldab pidevat veendumist, et oleme õigel teel. Mõni arvab isikliku kogemuse põhjal automaatselt, et partei ja valitsuse kurss on alati õige ja selles pole vaja kahelda. Tegelikuses tähendab tuleviku kindlustamine probleemidele ausat otsavaatamist ja julget pealehakkamist. Mina ei tea, kas ja kuidas te seda valitsuse tegevusaruannet oma töös kasutate. Ja ma ei tea, mis tundega te annate valitsusele peagi uue rahakasutamissoiguse.

Ma palusin eelmist ja üle-eelmist Riigikogu ja palun ka teid. Nõudke ometi valitsuselt, et nad hindaksid oma tegevuse mõju ja annaksid sellest ausalt aru. Küsige neilt, millised probleemid esinevad tervishoius, tööturul, majanduses ja inimeste hakkamasaamises. Küsige neilt, mida nad murede lahendamiseks teinud on ja milliseid tulemusi tegelikult saavutanud.

Aga heakene küll. Järgmise aasta riigieelarve eelnõu on teie kätte jõudnud ja te peate selle üle kuidagi otsustama. Vaatame siis sinna sisse.

Valitsus reklaamib 2012. aasta eelarvet kui majandusliku stabiilsuse ja tööhõive suurendamise eelarvet. Seal on ilusat statistikat, ja mul ei ole põhjust kahelda nende arvude õigsuses. Aga viimaste aastate riigieelarveid analüüsid teeb mind murelikuks, et seadustega kinnistatud kulud on väga kiirelt kasvanud. Need on kulud, millest ei ole kerge loobuda. Need on peamiselt sotsiaal- ja ravikindlustuse kulud, mis on suurenenud kiiremini kui riigi tulud.

Kui riigieelarve tulud on viimase viie aastaga kasvanud 29 protsenti, siis fikseeritud kulud on kasvanud üle kahe korra kiiremini ehk lausa 62 protsenti. Käesoleval aastal moodustavad seadustega kinnistatud kulud ligikaudu 75 protsenti kogukuludest. Ei pea olema matemaatik, et mõista – sääraselt kasvavaid kulusid ei saa lõputult rahastada.

Ma olen kaugel arvamusest, et pensionid on Eestis liiga suured või ravikvaliteet liialt hea ning abi kättesaadav. Ja kahtlemata on suurenenud sotsiaalkulud üheks põhjuseks, miks saame öelda, et elu Eestis on paremaks läinud. Aga minu mure on see, kust võtab riik raha fikseeritud kulude tasumiseks tulevikus. Sotsiaalmaksust ei piisa sotsiaalkulude katmiseks juba ammu. Käesoleval aastal tuleb riigil pensionide maksmiseks leida juurde 279 miljonit eurot, aastal 2015 aga juba ligi pool miljardit eurot, mis on ligi 8 miljardit krooni.

Ma ei taha, et lugupeetud Eiki Nestor mind taas pensionäride hirmutamises süüdistaks. Kahtlemata makstakse pensione ka edaspidi. Aga vaatame siis ka mündi teist poolt – kui palju jääb seadustatud kulude kõrvalt raha muuks – riigi üldise ja majandusliku arengu pikaajaliseks toetamiseks? Kust võtame raha, et seadustega kinnistatud kasvavaid kulusid katta?

• • •

Lugesin Rahandusministeeriumi suunist ministeeriumidele, kuidas aastateks 2012–2015 riigieelarvet koostada. Seal on sõna-sõnalt öeldud järgmist, tsiteerin: „Ainus arvestatav eelarveline kate uutele tegevustele on sääst ja prioriteetide seadmine.“ Tsitaadi lõpp. Seadustatud kuludega toimetulekuks on külmutatud riigi ülalpidamiskulud ja investeeringud riigi omatuludest.

Mida see suunis tähendab teistele valdkondadele? Mida see tähendab riigi pikaajalisele arengule? Riigi haldussuutlikkusele? Pöördun näiteks Haridus- ja Teadusministeeriumi eelmise aasta tegevusaruande poole. Tsiteerin: „Piiratud ressursside ja vähendatud koosseisu tõttu tuleb kaaluda strateegiliste eesmärkide allapoole korrigeerimist.“ Ja veel: „Euroopa Liidu struktuurivahendite rakendamisele avaldavad mõju avaliku sektori tegevuskulude kärpimisest tulenevad haldussuutlikkuse probleemid“. Tsitaadi lõpp.

Teiste sõnadega on haridus- ja teadusminister öelnud, et tema käsutuses oleva rahaga ei suuda ta hariduspoliitika eesmärke ooda-

tud tasemel täita. Ja et haldussuutlikkuse probleemide tõttu takerdub euroraha kasutamine.

Probleemidest oma eesmärkide saavutamisel on kõnelenud ka teised ministriumid. Need mured riigi tegevusaruandesse ehk teie ette, head Riigikogu liikmed, ei ole jõudnud. Aga need on tõsised signaalid sellest, et ministriumide eelarve ei pruugigi olla lõpmatult veniv kummipael, kus sisemise säästu arvel suudetakse ellu viia kõik seadustatud kohustused ja arengukavades plaanitu.

Ma palun teid, süvenege neisse signaalidesse! Sellise olukorra pikem kestmine tähendab riigi arengusse ebapiisavat investeerimist ning riigi haldusvõimekuse langust. Tegelikult kägistab see iga-aastase arengu. Eesti riik ei saa lõputult käituda jaanalinnu kombel pead liiva alla peites ja olulisi otsuseid edasi lükates.

• • •

Valitsus on otsustanud eelarve ülejääki viia. Rahandusministeeriumi hinnangul see nelja aasta pärast sinna ka jõuab. Eelmisel aastal sai Rahandusministeerium pahaseks, et nende prognoosi liiga tõsiselt olin võtnud. Seetõttu ei taha ma täna nende uut ennustust eriti tsiteerida. Aga juhin lühidalt teie tähelepanu riskidele, mis juba järgmistel aastatel võivad riigi rahanduse seisu halvendada. Ja senikirjeldatud probleeme süvendada.

Esmalt muidugi Euroopa võlakriis ja selle mõju meile. Tänapäevase seisuga on Eesti lubanud maksta Euroopa päästefondidesse umbes 150 miljonit eurot. Lisaks oleme nõustunud käendama võlgnike laene ligi kahe miljardi euro ulatuses.

See raha tuleb meil leida siis, kui võlgnikud oma kohustusi ei täida. Ärge palun paluge mul prognoosida, kui tõenäoliseks ma seda pean. Peame aga teadvustama, et siis tuleks meil kõige halvemal juhul leida summa, mis on sama suur kui kolmandik meie aastaelarvest. Ja pole sugugi kindel, kas antud garantiidest piisab.

Kindel olen ma aga selles, et praegu on puudulik nende fondide auditeerimisega seonduv. Me usaldame ühele rahvusvahelisele äriühingule märkimisväärse osa Eesti riigi raha, kuid võimalust Euroopa Stabiilsusmehhanismi sõltumatult ja avalikult auditeerida hetkel ette nähtud ei ole.

See on aga vajalik, et riigi raha kasutataks ka rahvusvahelistes organisatsioonides tõhusalt ning tulemuslikult. Samale seisukohale

jõudsid Saksamaal veel eurosooni 14 riigi kõrgeimad auditasutused, kes koostasid selle kohta ühisavalduse, mille koopia saadame ka Riigikogule. Teil on võimalik teha valitsusele ülesandeks seista Eesti riigi huvide eest Euroopa Stabiilsusmehhanismi asutamisel ja nõuda, et auditeerimise korraldust puudutavad sätted lisataks asutamislepingusse ning korralduslikesse dokumentidesse. Loodan, et peate Eesti riigi raha kasutamise auditeerimist tähtsaks.

• • •

Teine võimalik riigieelarve lisakoormus on riigi äriühingute rahaküsimised. Kas teie teate, kui palju ja milleks vajavad näiteks Eesti Energia ja Estonian Air riigilt raha?

Lugesin ühest valitsusele esitatud materjalist, et Eesti Energia on küsinud perioodiks 2012–2015 kokku 1,15 miljardit eurot, millest 150 miljoniga on teie käes olemas eelnõus arvestatud. Mida nad selle 150 miljoniga teevad? Hiljuti ütles majandus- ja kommunikatsiooniminister, tsiteerin: „Kui peame riigi äriühingusse investeerima maksu- maksja raha, siis on põhjust küsida, mida ettevõtte vastu annab“. Tsi- taadi lõpp.

Riigieelarve seletuskiri ei räägi aga sellest 150 miljonist eurost rohkemat, kui et seda kasutatakse äriühingute aktsiakapitali suurenda- miseks. Ometi on see on sama suur summa, kui kulutati näiteks aastal 2006 Eesti Raudtee riigile tagasiostmiseks. Vanas vääringus ligi 2,4 miljardit krooni.

Kui juba investeringutest räägime, siis vastab tõele valitsuse väide, et aastal 2012 need suurenevad. Aga see kasv jääks olemata, kui meil ei oleks kvoodimüügi tulusid ja muid välistoetusi.

Tänavu tehakse riigi investeringutest 74 protsenti välisrahast. Nagu ma ennist ütlesin, siis riigieelarvelised investeringud, mis ei põhine välisrahal, on sisuliselt külmutatud. Need suurenevad järgmi- sel aastal vaid 3 miljoni euro võrra.

Kõigist järgmise aasta riigieelarve kuludest tasutakse ligi viiendik välisrahast. Näiteks Keskkonnaministeeriumi kuludest kaetakse lausa 80 protsenti välisrahast. Majandus- ja Kommunikatsiooniministee- riumi kuludest moodustab välisraha 44 protsenti. Kuigi me seda ava- likult tunnista ei taha, sõltume eurorahast ja peame ausalt silma vaatama sellest tulenevatele probleemidele. Mul on siin kaks suure- mat muret.

Esiteks. Kas me käime selle rahaga ümber nii, nagu see oleks meie enda majanduse raskelt teenitud tulu? See tähendab, kas me mõtleme oma investeeringud läbi? Kas valime välja kõige vajalikumad? Kas arvestame ka nende edaspidiste ülalpidamiskuludega? Riigikontrolli hiljutine audit näitas, et vähemasti Kultuuriministeeriumi valitsemisalas pole see mõtlemine selline olnud. Näiteks on umbes 90 protsenti Kultuuriministeeriumi viimase nelja aasta eelarvekasvust läinud selleks, et katta investeeringute mõjul lisandunud tegevuskulusid ja laenukohustusi.

Teiseks. Mind teeb murelikuks nende valdkondade tulevik, mis täna väga oluliselt tõukefondidest sõltuvad. Kohe tean nimetada näiteks keskkonnainvesteeringuid, täiendus- ja ümberõpet, ettevõtlustoetusi, teaduse rahastamist.

Välisraha häda on, et seda ei saa paindlikult kasutada. Ja välisraha voo jätkumise peale ei saa tulevikus kindel olla. Minu küsimus on, kas oleme valmis välisraha kadumiseks või vähenemiseks mitmes valdkonnas? Kardan, et kriisiajal on tõukefondide raha pugenud ka meie igapäevakulude sekka, millest ei saa nii kergelt loobuda. On ju näiteks aastaid aidanud tõukefondid täita teeseadust, rahastades teehoidu.

Te muidugi ütlete, et euroraha ju ei kao. Tõepoolest, kriis rasis meid piisavalt palju, et ilmselt saame ka aastal 2014 algaval eelarveperioodil pea sama palju raha, kui meie käsutuses praegu on. Aga siin on üks risk – Euroopa Komisjon on kaalumas rahastamispoliitika muutmist selliselt, et liikmesriik peaks valima vaid vähesed prioriteedid, kuhu raha suunata. Kui süsteem muutub vähesete prioriteetide põhiseks, tuleb paljudes valdkondades rahastamist oluliselt vähendada või suunata sinna riigi n-ö oma raha. Kas oleme selleks valmis ja suudame tagada, et seni eurorahast makstud riigi igapäevavähesannete täitmine ei kannata?

• • •

Olen pikalt rääkinud riigi jätkusuutlikust arengust ja riskidest, kuid pean tunnistama, et minu mure süveneb veelgi seal, kus Rahandusministeriumi prognoos lõpeb. Ei tule vast kellelegi üllatusena, et Eesti riigi rahvastik vananeb ja väheneb. Statistikaamet, Eurostat ja teised prognoosijad näevad küll temposid veidi erinevalt, kuid keegi ei näe rahvaarvu kasvu.

Kindlasti te teate, et töökäte osakaal ühiskonnas on praegu oma kõrgeimal tasemel. Aga olukord hakkab kiirelt halvenema. Aastal 2025 on meil umbes 80 000 tööealist inimest vähem kui praegu.

Vananev ja vähenev rahvastik mõjutab väga oluliselt nii riigi tulusid kui ka kulusid. Ühelt poolt kasvavad sotsiaalkulud veelgi, teisalt hakkab nappima majanduse tootlikkuse ja riigi tulude tõstmiseks vajalikku kvalifitseeritud tööjõudu.

Vajalike inseneride koolitamisega on probleeme juba praegu. Riigikontrolli auditid on näidanud, et üldharidussüsteem ei suuda loodus- ja täppisteadusi edasi õppivaid abituriente piisavalt ette valmistada. Samuti ei ole ümber- ja täiendusõppesüsteem suunatud kutseoskuste täiendamisele või uue kutse omandamisele. Õpilaste arv väheneb tulevikus aga kiirelt.

Räägitakse, et eesti keele ja kultuuri säilimiseks on vaja vähemalt miljon elanikku. Huvitav, mitu töötajat on tarvis majanduse ja riigi teenuste töökorras hoidmiseks? Kas näiteks aastal 2020 on töötajate arv ja nende tootlikkus piisavad, et maksta ära riigi arved, õpetajate palk ja pensionäride pension ning vaadata lootusrikkalt tulevikku?

Demograafilised protsessid mõjutavad otseselt ka kohalikke omavalitsusi ja nende võimalust teenuseid pakkuda. Julgen öelda, et siin on otsustamatuse ja mõne inimese isiklike seisukohtade domineerimise tõttu rong jaamast juba väljunud.

Me ei too enam tagasi maalt lahkunud noori kriitilise piirini hõrenenud valdadesse. Ettevõtja ei loo sinna töökohti, sest kvalifitseeritud töökäsi sealt ei leia ja omavalitsusel pole ettevõtet millegagi ka toetada. Mõnel pool ei leia enam ka hommikuti mittevärisevaid töökäsi. Huvitaval kombel on ka ettevõtjad sellest pigem vaikinud ja viinud oma tootmise mujale, selle asemel, et valitsuselt tegutsemist nõuda.

Ettevõtja vajaks võib-olla maad, aga omavalitsusel pole seda anda, sest omandireformi lõpuleviimisel ei ole riik suutnud otsustada, milline on omavalitsuste maavajadus. Usalduskriis ei luba reformimata maad omavalitsusele anda, sest ettevõtlus ei olevatki omavalitsuse ülesanne. Mis üldse on omavalitsuse ülesanne? Ega sedagi nii täpselt tea, kuigi Riigikohus on juba 2010. aasta märtsis öelnud, et olukord, kus ülesanded on omavalitsuslikeks ja riiklikeks jagamata, on põhiseadusevastane.

Segaduse vilju näeme tegelikkuses. Riik ei saa aktsepteerida, et omavalitsus jätab talle pandud ülesande täitmata või pakub teenust kvaliteediga, mis kõigub olematu ja rahuldava vahel. Seni ei ole

paraku soovitud otsustada, millist teenuse taset võib põhiseaduse järgi garanteeritaks pidada.

Kõikuva teenuse kvaliteedi üheks põhjuseks on see, et kaks kolmandikku omavalitsustest saab kogu maksutulust 13 protsenti, ülejäänud kolmandik saab aga oma arenguks kasutada 87 protsenti. Seejuures peavad nii ühed kui ka teised täitma täpselt samu ülesandeid. Aga et midagi pole ette võetud, siis ilmselt ei näe te siin probleemi. Mina küll näen.

Haldusreform on üks neist reformidest, mille vajalikkust olen alates 2006. aastast kõigis oma kõnedes rõhutanud. Mu seisukohad ei ole muutunud ja oleks juba tragikoomiline neid täna jälle pikemalt üle korrata. Äsja teie ees esinenud õiguskantsler tegi asja taas nii-öelda puust ja punaseks. Aga kui otsustajatel ei ole tahet ega julgust vajalikke reforme teha ning nende vajadust tunnistada, siis pole midagi parata.

• • •

Kiites heaks võlakriisi päästepaketid, olete andnud nõusoleku panustada suuri summasid euro püsijäämiseks. Palun olge innukad ka Eesti rahva ja riigi püsijäämise kindlustamisel! Mõelge sellele, mitu töökätt on Eesti riigi toimimiseks vaja ja mida need töökäed peavad oskama teha. Mõelge sellele, kuidas järeltulevale põlvele konkurentsivõimeline haridus anda. Ja mõelge ka sellele, kuidas tulevikus pakkuda vanurile väarikat tuge. See on teie põhiseaduslik kohustus.

Peame ausalt otsa vaatama meie kestlikku arengut ohustavatele muredele. Nagu näeme, jätkub neid nii lähematesse kui ka kaugematesse aastatesse. Tuleb igati toetada majanduse tuluteenimisvõimet ja vaadata üle kõik riigi suuremad kulukohad. Peame välja selgitama, kas meie suuremad kuluvaldkonnad – nagu sotsiaalkaitse, tervishoid ja hariduskulutused – täidavad oma eesmärgi ja kas raha kasutatakse seal võimalikult targalt.

Ma kardan, et seadustatud kulusid üle vaatamata ei jätku meil nendeks ühel hetkel lihtsalt enam raha. Või jäävad soiku arengusse panustavad investeeringud. Et suudaksime oma riiki tulevikus ülal pidada, on vaja struktuurseid reforme. Meil on vaja haldusreformi.

• • •

Hiljuti ütles üks Riigikogu liige Riigikontrolli audiitoritega kohtudes, et riigikogulase isemõtlemine ja valitsuse otsuste ümbertegemine tähendaks ju midagi mässulaadset. Mina nimetaksin seda küll hoopis aruteluks, rahvaesindaja rolli auväärseks ja tegelikuks kandmiseks. Loodan, et riigikontrolli aastaülevaatest leiate ainest aruteludeks küll. Ja kes ei viitsi lugeda, siis siin on ka hulganisti pilte.

Soovin Riigikogu uuele koosseisule jõudu ja mõistust!